

Ivana Srebačić*Društvo naša djeca Zlatar Bistrica***Ana Matić***Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Odsjek za logopediju, Laboratorij za psiholingvistička istraživanja***Sana Čačko***Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet (studentica)***Josipa Jurjević***Logopedski kabinet „Verbum sanum“***Marija Ćurić****Blanka Brdarić***Dječji vrtić Scuola dell'infanzia Paperino, Poreč Osnovna škola Tar-Vabriga*

Izvorni znanstveni rad UDK: 372.3: 376

Socioekonomska obilježja i jezične sposobnosti djece iz ruralnih sredina uključene u predškolski program

Socioeconomic characteristics and language abilities of children from rural areas attending a preschool programme

SAŽETAK

Dječji vrtić priprema djecu za kasnije formalno obrazovanje te pozitivno utječe na njihov kognitivni i socioemocionalni razvoj. Nažalost, u Hrvatskoj, osobito u ruralnim područjima, nisu sva djeca u mogućnosti polaziti vrtić pa se uvođenjem obaveznog i besplatnog predškolskog programa nastojalo doskočiti tom problemu. Međutim, do tada ta djeca nisu bila uključena u predškolski odgoj i nisu im pruženi isti poticaji za razvoj jezičnih sposobnosti koje se od njih očekuju u osnovnoj školi. Niz istraživanja navodi da djeca roditelja nižeg socioekonomskog statusa pokazuju lošije jezične sposobnosti u odnosu na djecu roditelja višeg socioekonomskog statusa. Uzimajući u obzir dosadašnje spoznaje, ovim se radom željelo utvrditi postižu li predškolska djeca, polaznici redovnog vrtića, bolje rezultate na probirnom testu jezičnih sposobnosti od djece polaznika isključivo predškolskog programa. Isto tako, cilj je bio utvrditi postoji li značajna razlika u socioekonomskom statusu obitelji između ove dvije kategorije djece predškolske dobi. Uzorak ispitanika uključivao je 93 djece i njihove roditelje. Djeca su ispitana Probirnim testom jezičnih sposobnosti, a socioekonomski status ispitan je anketom kreiranom isključivo za ovo istraživanje. Rezultati na Probirnom testu jezičnih sposobnosti pokazali su značajnu razliku između djece u dječjem vrtiću i obaveznom predškolskom programu u korist polaznika dječjeg vrtića. Pokazalo se kako su roditelji djece uključene u vrtić višeg stupnja obrazovanja, češće zaposleni i imaju veće prihode po članu kućanstva. Iz rezultata se iščitava potreba za dodatnom potporom djeci koja iz predškolskog programa ulaze u sustav osnovnog školstva.

Ključne riječi:

predškolski odgoj ▪
 socioekonomski status ▪
 djeca predškolske dobi ▪
 jezične sposobnosti

ABSTRACT

Attending a preschool programme prepares children for later formal education and has a positive impact on their cognitive and socio-emotional development. Unfortunately, in Croatia, not all children have an opportunity to attend a preschool programme. This is especially true in rural areas. In order to solve this problem, the government has introduced an obligatory kindergarten programme that is free of charge for all children. However, because these children have not previously attended any form of early-childhood education programme, they have not received equal support in the development of the language skills expected of them by the time they reach elementary school. A number of studies have suggested that children from families with a higher socioeconomic status have better language skills than children from families with a lower socioeconomic status. Taking all this into account, the aim of this study is to determine whether preschool-aged children who attend a preschool programme achieve better results on the Screening test of language abilities (Probirni test jezičnih sposobnosti) than children who only attend kindergarten. In addition, this study aims to determine whether there is a significant difference in the socioeconomic status between the families of preschool-aged children who attended preschool and those who attended kindergarten. The sample included 93 children and their parents. Children were assessed using a Screening test of language abilities. Socioeconomic status was determined via a questionnaire made for the purposes of this study. The results on the Screening test of language abilities indicated a significant difference between children in preschool and those in obligatory kindergarten programmes, where children attending preschool demonstrated higher language ability. Moreover, this study demonstrated that the parents of children attending a preschool programme are more educated, more often employed and have a higher income per household member. Based on these results, it can be argued that there is a need to provide additional support for children from kindergarten programmes as they enter elementary schools.

Keywords:

preschool education ▪
 socioeconomic status ▪
 preschool children ▪
 language abilities

UVOD

Razlike između dječjeg vrtića i predškolskog programa

U Hrvatskoj prije obavezne osnovne škole dvije su mogućnosti uključivanja djece u program ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Prva je mogućnost da se dijete uključi u redovni vrtić, a druga u - sada već obavezni - predškolski program. Predškolski program besplatan je za svu djecu, traje godinu dana i u tom je razdoblju potrebno odraditi 250, odnosno najmanje 150 sati u skladu s Pravilnikom o sadržaju i trajanju predškolskog programa (2014.). U program su uključena sva djeca koja prethodno nisu pohađala redovni vrtić, a koja su u dolazećoj godini školski obveznici.

U redovni se vrtić vrlo mali broj djece uključuje tek u predškolskoj dobi (primjerice, u vrtićima gdje je provedeno istraživanje, koje se opisuje u ovom radu, nema takvog slučaja). Najčešće se radi o djeci koja su od svoje prve ili druge godine uključena u rani predškolski odgoj. U dječjem vrtiću odgojitelji provode s djecom i više od 8 sati dnevno te su djeca od najranije dobi senzibilizirana za rad, druženje i suradnju s drugom djecom. Baran (2013.) pregledom literature zaključuje kako se većina autora slaže da je rano pohađanje dječjeg vrtića poželjno i da pozitivno utječe prvenstveno na kognitivni razvoj. U istraživanju koje je provedeno u Švedskoj, Andersson (1989., 1992.; prema Baran, 2013.) navodi da učitelji djecu koja su krenula u predškolsku ustanovu prije navršene godine dana procjenjuju kao bolju u socioemocionalnoj prilagodbi u dobi od 8 i 13 godina. Naglašavaju i da su ta djeca samostalnija, samopouzdanija te da lakše prolaze kroz proces prijelaza u školu u odnosu na djecu koja su kasnije krenula u predškolsku ustanovu ili koju se čuvalo kod kuće. U istom se istraživanju 1992. godine (Andersson; prema Baran, 2013.) na uzorku od 120 djece pokazalo da lošiji školski uspjeh postižu djeca koja nisu pohađala dječji vrtić i/ili jaslice. Istraživanje koje su proveli Tatković i Špelić (1998.) na uzorku od 154 djece pokazalo je da su djeca koja su išla u dječji vrtić bila značajno uspješnija na testu spremnosti za školu (Vukmirović i Hadžiselimović, 1993.) te da su postigla značajno bolji opći uspjeh na kraju prvog razreda, kao i uspjeh u pojedinim obrazovnim predmetima. Iako ne postoji istraživanje o socioekonomskom statusu (dalje u tekstu: SES), obitelji djece polaznika predškolskog programa, ipak se može zaključiti da su to češće obitelji nižeg SES-a prvenstveno jer dječji vrtići, osobito u ruralnim područjima, nisu cijenom dostupni svima. Cijena koju roditelji plaćaju u dječjim vrtićima diljem Hrvatske kreće se između 500 i 750 kuna, osim u nekim gradovima gdje je cijena određena s obzirom na prihode po članu kućanstva. Budući da roditelji ne mogu omogućiti djeci boravak u dječjem vrtiću, postavlja se pitanje mogu li oni pružiti dovoljno potpore i poticaja svojoj djeci da uspješno svladaju zahtjeve kasnijeg programa predškole.

Socioekonomski status obitelji i njegov utjecaj na jezični razvoj djeteta

Unicefov ured u Hrvatskoj je 2013. godine proveo istraživanje pod nazivom „Siromaštvo i materijalna dobrobit

djece predškolske dobi u Hrvatskoj“ (Babić, 2013.). Istraživanje je pokazalo da je 2012. godine 20,5 % djece mlađe od 6 godina živjelo ispod praga relativnog siromaštva (što znači da obitelji nisu u mogućnosti sudjelovati u minimalno pristojnom životnom standardu društva) te je u odnosu na 2008. godinu vidljiv porast djece koja žive ispod praga relativnog siromaštva za 3-4 %. Isto tako, podaci otkrivaju da 62 % djece predškolske dobi iz siromašnih obitelji na selu i 39 % siromašne djece u gradu ne ide u vrtić. Istraživanja potvrđuju kako je dugotrajno siromaštvo u predškolskoj i ranoj školskoj dobi djeteta iznimno otežavajuća okolnost za buduća obrazovna postignuća (primjerice, Korenman i sur., 1995.; Pagani i sur., 1997.). SES se u različitim istraživanjima različitih autora definira sličnim varijablama. Brown i sur. (1996.) definiraju SES prema trenutnim financijskim primanjima obitelji, obrazovnoj razini roditelja i statusu koji se veže uz pojedina zanimanja. Kao pokazatelj SES-a, Šimić Šašić i sur. (2011.) uzimaju visinu prihoda, zanimanje i zaposlenje roditelja, razinu obrazovanja roditelja, uvjete stanovanja i slično. Hermida i sur. (2015.) uključuju obrazovanje roditelja, zanimanje roditelja, obiteljske prilike i prenapučenost. Iako se SES mjeri vrlo sličnim varijablama, neki autori smatraju da taj način nije dovoljan zato što ne pruža izravni uvid u obiteljsku situaciju te predlažu detaljnije i dugotrajnije promatranje i evaluaciju obitelji (Hauser, 1994.). Već je 1981. godine ustanovljeno da povezanost SES-a i kognitivne izvedbe počinje u ranom djetinjstvu (McCall, 1981.). Dječje jezično okruženje u najranijoj dobi ključno je za njegov kognitivni razvoj, spremnost za školu i konačno postignuće u školi (Leffel i Suskind, 2013.). Ono stoga ima velik i dugotrajan utjecaj na ukupna postignuća djeteta. Osim kvantitete, i kvaliteta inputa značajno utječe na kasnija postignuća djeteta, posebno složenost jezika, odgovorljivost i interakcije između djeteta i roditelja (primjerice, Kaiser i Hancock, 2003.; Bornstein i sur., 2008.; Reilly i sur., 2010.). Jezični input kojem nedostaje složenost, a u komunikaciji združena pažnja i recipročnost pridonose slabijem jezičnom znanju (manji opseg rječnika, slabije pripovjedne vještine te vještine rane pismenosti) (Hart i Risley, 1995.; Hoff i Tian, 2005.; Huttenlocher i sur., 2010.). Te neujednačenosti u jezičnom inputu javljaju se kod djece s jezičnim, govornim i intelektualnim teškoćama, poremećajima iz autističnog spektra, oštećenjima sluha te posebno kod djece rođene u siromaštvu, ali bitno je naglasiti kako im nisu uzrok (Meadow-Orlans, 1997.; Hammer i sur., 2001.; Hoff i Tian, 2005.; Rowe, 2008.). Hart i Risley (1995.) u svom su radu proučavali utjecaj roditeljskog inputa na opseg dječjeg rječnika. Zaključili su da su djeca iz obitelji lošijeg SES-a izložena manjem broju riječi koje su i manje raznolike od djece iz obitelji višeg SES-a, a kao rezultat toga imaju manji opseg rječnika već u dobi od 16 mjeseci. Istraživanje vještina fonološke svjesnosti pokazalo je da kod djece nižeg SES-a postoji daleko manji utjecaj dobi na poboljšanje uspjeha u zadacima, što je slučaj kod djece višeg SES-a (McDowell i sur., 2007.). Tako su u navedenom istraživanju djeca višeg SES-a pokazivala veći napredak na zadacima fonološke svjesnosti kako se dob povećavala. Lee i Burkam (2002.) navode kako djeca iz obitelji višeg SES-a postižu i do 60 % bolje rezultate na matematičkim i jezičnim zadacima u odnosu na djecu iz obitelji niskog SES-a već prije polaska u predškolske ustanove, a u nedavnom istraživanju Nelson i sur. (2011.) u vezu su dovedeni niski SES i jezične teškoće;

čak 65 % četverogodišnjaka iz obitelji niskog SES-a imalo je klinički značajne jezične teškoće. Iz svih navedenih istraživanja vidljiv je iznimno negativan utjecaj niskog SES-a na rano razdoblje djetetovog razvoja, a razlike su značajnije na zadacima verbalnih sposobnosti u odnosu na neverbalne (Hoff i sur. 2002.).

U trenucima kada su djeca najspremnija za učenje i upijanje znanja, ona ne dobivaju dovoljno jezičnih, ali ni drugih podražaja potrebnih za razvoj u skladu s njihovom dobi. Nažalost, siromaštvo i niska razina obrazovanja roditelja povezani su s nižim postignućima u školi i nižim IQ-om i kasnije u djetinjstvu (Pianta i sur., 1990.; Alexander i sur., 1993.; Duncan i sur., 1994.). Sirin (2005.) je pregledom literature na temu SES-a i školskog uspjeha objavljene od 1990. do 2000. došao do rezultata koji pokazuju umjerenu do jaku povezanost SES-a i školskog uspjeha. Osim utjecaja cjelokupnog SES-a na uspjeh djeteta, posebno školskog, izdvaja se utjecaj obrazovanja roditelja. Najčešće i najizravnije objašnjenje veze između obrazovanja roditelja i školskih postignuća njihove djece oslanja se na pretpostavku da roditelji tijekom svog školovanja nauče obrasce, koji utječu na način na koji pristupaju svom djetetu tijekom aktivnosti iz kojih dijete uči kod kuće (primjerice, Eccles, 1993; Brody i sur., 1995). Obrazovaniji roditelji više razgovaraju s djecom te primjenjuju složenije i različite jezične strukture, što za posljedicu ima razvijenije jezične i čitateljske vještine kod djeteta (Hoff, 2003.). Fekonja-Pekelj i Marjanović-Umek (2011.) dokazale su značajnu povezanost stupnja obrazovanja majki i rezultata djece u dobi od 4 godine i 1 mjeseca na testu jezične ekspresije i prepričavanja priče sa slikama. Majke višeg stupnja obrazovanja pružile su djeci više poticajnu okolinu: njihov je govor više usmjeren djetetu, zajedno s djetetom čitaju priče, odlaze u knjižnicu i na dječje predstave. U novijim istraživanjima kao pokazatelj SES-a pojavljuju se i kućni resursi - knjige, stolna i prijenosna računala te radna soba (Sirin, 2005.). Pregledom različitih istraživanja o čitanju, Krashen i sur. (2012.) potvrdili su važnost pristupa knjigama i njegov značajniji utjecaj na odnos prema čitanju i kasnija čitateljska postignuća, čak i od samog SES-a djece i roditelja. Mnogo logopeda u Hrvatskoj odlazi raditi u manja mjesta i susreće se upravo s problemima opisanim u prethodnim istraživanjima. Ponekad je teško objasniti odgovornim osobama koje financiraju rani odgoj i obrazovanje (načelnici, gradonačelnici...) potrebu dodanog ulaganja u predškolski sustav, radi sprečavanja ili umanjivanja teškoća djece koja su rizična za ulazak u opisanu skupinu. Stoga je važno činjenicama i rezultatima dokazati svoje tvrdnje.

CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja jest utvrditi postizu li predškolska djeca, polaznici redovnog vrtića, bolje rezultate na Probirnom testu jezičnih sposobnosti (Kuvač Kraljević i sur., 2015.) od djece polaznika samo predškolskog programa. Isto tako, cilj je utvrditi postoji li značajna razlika u socioekonomskom statusu i obrazovanju roditelja između obje kategorije djece predškolske dobi. Pretpostavke istraživanja bile su sljedeće:

H1: Djeca predškolske dobi, i petogodišnjaci i šestogodišnjaci, polaznici dječjeg vrtića postizu značajno bolje rezultate na sve tri jezične sastavnice unutar probirnog

testa jezičnih sposobnosti od djece uključene samo u obavezni predškolski program.

H2: Roditelji djece polaznika dječjeg vrtića imaju značajno viši socioekonomski status od roditelja djece uključene samo u obavezni predškolski program.

H3: Broj knjiga u obitelji značajno se razlikuje - ovisno o tome pohađa li dijete dječji vrtić ili obavezni predškolski program, tako obitelji djece koja pohađaju vrtić imaju više knjiga.

METODE

Ispitanici

Uzorak ispitanika uključuje djecu u dobi između 5;6 i 6;6 – ukupno njih 93. Polaznici su dvaju dječjih vrtića i predškolskog programa u ruralnom dijelu Hrvatske. Djece u dobi od 5 godina je 44 (47,3 %), dok je djece u dobi od 6 godina 49 (52,7 %). Dječji vrtić pohađa njih 28 (30,1 %), od kojih je 18 djece u dobi od 5 godina, a 10 u dobi od 6 godina. Predškolski program pohađa njih 65 (69,9 %), od kojih je 26 djece u dobi od 5 godina, a 39 u dobi od 6 godina. Budući da su polaznici oba predškolska programa petogodišnja i šestogodišnja djeca, ispitani su različitim podtestovima i njihovi su se rezultati odvojeno i uspoređivali. No, u konačnici oni čine skupinu djece predškolske dobi. Ispitana su sva djeca predškolskog uzrasta, a u istraživanje su uvrštena ona čiji su roditelji ispunili anketu i potpisom dali svoj pristanak. Socioekonomski status u ovom je istraživanju ispitivan putem obrazovanja roditelja, podataka o zaposlenosti i prihodu po članu kućanstva.

Instrumentarij

Probirni test jezičnih sposobnosti

Svi su ispitanici ispitani elektronskom inačicom *Probirnog testa jezičnih sposobnosti* (e-POTJJEH) (Kuvač Kraljević i sur., 2015.). Riječ je o probirnom testu, kojem je svrha uočiti onu djecu koja su rizična za nastanak odstupanja u jezičnom razvoju. Probirnim testom nije moguće postavljati dijagnozu, već samo izdvojiti pojedince iz opće populacije kod kojih su uočeni rizični čimbenici. Nakon probira te se pojedince upućuje u dalje dijagnostičke postupke, odnosno u logopedsku dijagnostiku. Test primjenjuje logoped, a ciljana skupina jesu djeca vrtićkog uzrasta. Najniža je dobna granica 3;0, a najviša 6;6 godina. Ispitivanje traje 10-12 minuta i provodi se individualno. Probirni se test sastoji od 4 podtesta, od kojih je svaki namijenjen pojedinoj kronološkoj dobi (3;0 - 3;11, 4;0 - 4;11, 5;0 - 5;11 te 6;0 - 6;6). Svi se podtestovi sastoje od zadataka za ispitivanje fonologije, leksikona i morfosintakse. Tijekom ispitivanja moguće je dodatno bilježiti obilježja govora i komunikacije djeteta. Test se provodi jednom godišnje, a primjenjuje se samo kod djece izvornih govornika hrvatskog jezika. Standardiziran je na stratificiranom uzorku od 822 djece urednoga jezičnoga razvoja iz svih dijelova Republike Hrvatske (Kuvač Kraljević i sur., 2015.). Kako su u ovom istraživanju sudjelovala samo djeca predškolske dobi, u nastavku slijedi kratki opis

podtestova namijenjenih petogodišnjacima i šestogodišnjacima.

Test za djecu u dobi od 5;0 - 5;11

U testu su tri zadatka kojima se ispituje fonologija: 1. prepoznavanje rime, 2. slogovna raščlamba i 3. izdvajanje prvoga fonema. Tri su zadatka namijenjena ispitivanju leksikona: 1. razumijevanje riječi, 2. imenovanje te 3. nabranje pripadnika semantičke kategorije.

Morfosintaksa se ispituje kroz četiri zadatka: 1. sročnost, 2. komparacija pridjeva, 3. upravljanje te 4. prijedlozi.

Test za djecu u dobi od 6;0 - 6;6

U testu su tri zadatka kojima se ispituje fonologija: 1. proizvodnja rime, 2. fonemsko stapanje te 3. fonemska raščlamba. Leksikon se ispituje sljedećim zadacima: 1. razumijevanje riječi, 2. imenovanje te 3. imenovanje semantičke kategorije. Zadaci za ispitivanje morfosintakse namijenjeni šestogodišnjacima gotovo su identični onima namijenjenim petogodišnjacima: 1. sročnost, 2. komparacija pridjeva, 3. upravljanje te 4. prijedlozi, s ponekim razlikama u broju čestica.

Anketa za roditelje

Roditelji su dali pisane odgovore na 9 pitanja. Trebali su označiti polazi li njihovo dijete vrtić ili program predškole. Ovisno o stupnju obrazovanja trebali su izabrati između sljedećih ponuđenih odgovora: a) završeno do 7 razreda osnovne škole, b) završena osnovna škola, c) završena srednja strukovna škola, d) završena gimnazija, e) završena viša škola, f) završen fakultet ili akademija i g) završen magisterij ili doktorat. Obrazovanje se posebno označilo za majku, a posebno za oca. Zaposlenost je bila, isto tako, kategorija posebno za majku i oca gdje su trebali zaokružiti jesu li nezaposleni, zaposleni ili umirovljeni. Zatim su trebali napisati broj članova u kućanstvu i broj djece. Mjesečni neto prihod kućanstva odijeljen je u tri kategorije: a) manje od 4000 kuna, b) između 4000 i 10.000 kuna i c) više od 10.000 kuna. Dodatno pitanje odnosilo se na broj knjiga u kućanstvu i odijeljeno je na četiri kategorije: a) 0 – 10, b) 11 – 25, c) 26 – 100 i d) više od 100.

Metode obrade podataka

U statističkoj je analizi korišten statistički softver IBM SPSS Statistics v. 20. Koristeći se Q-Q plotovima testirala se normalnost distribucije. Kontinuirane varijable prikazale su se kao srednje vrijednosti s odgovarajućom standardnom devijacijom (SD).

Razlike između kategoričkih varijabli analizirale su se χ^2 -testom. Razlike između skupina testirale su se Studentovim T-testom. Za razinu statističke značajnosti uzeta je p-vrijednost <0.05.

REZULTATI

U tablici 1 prikazani su rezultati na Probirnom testu jezičnih sposobnosti kod petogodišnjaka i šestogodišnjaka. Prikazana je deskriptivna statistika (minimalni rezultat, maksimalni rezultat, aritmetička sredina i standardna devijacija).

Socioekonomski status roditelja u ovom je istraživanju definiran razinom obrazovanja, zaposlenošću i prihodom po članu kućanstva. Prema tome, 74,2 % majki i 89,2 % očeva je zaposleno, 24,7 % majki i 9,7 % očeva nije zaposleno, dok je oko 1 % majki i očeva umirovljeno. Srednju stručnu spremu ima 78,5 % majki i 81,7 % očeva. Udio visokoobrazovanih kreće se oko 14 % kod majki i 5,5 % kod očeva. Samo osnovnoškolsko obrazovanje ima podjednak broj majki i očeva – oko 7%.

Tablica 1. Rezultati Probirnog testa jezičnih sposobnosti kod petogodišnjaka i šestogodišnjaka na svim njegovim sastavnicama

Fonologija				
Dob (god)	Maksimalni rezultat	Minimalni rezultat	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
5	19	4	11.52	4.40
6	19	0	5.91	6.47
Leksikon				
Dob (god)	Maksimalni rezultat	Minimalni rezultat	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
5	16	3	10.45	3.49
6	16	3	9.81	3.44
Morfosintaksa				
Dob (god)	Maksimalni rezultat	Minimalni rezultat	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
5	13	1	6.18	3.04
6	10	1	5.67	2.57
Ukupno				
Dob (god)	Maksimalni rezultat	Minimalni rezultat	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
5	46	12	27.93	9.5
6	45	6	21.42	10.96

Prema podacima o prosječnim prihodima u kućanstvu, većina roditelja (71 %) navodi da su njihova mjesečna primanja u rasponu od 4000 do 10.000 kuna. Četrnaest posto obitelji ima primanja manja od 4000, odnosno viša od 10.000 kuna mjesečno. Kao preciznija mjera mjesečnih primanja izračunano je prosječno primanje po članu kućanstva. Oko 73 % kućanstava ima prosječna mjesečna primanja između 1000 i 2000 kuna po članu obitelji, oko 11 % ima manje od 1000 kuna, dok oko 15 % ima više od 2000 kuna mjesečno po članu kućanstva.

Kao dodatna mjera procjene socioekonomskog statusa prikupljen je podatak o broju knjiga u obitelji. Većina, tj. 43 % obitelji ima između 26 i 100 knjiga, oko četvrtina između 11 i 25 knjiga, njih 13 % ima manje od 10, a 17 % više od 100 knjiga.

Statistička analiza rezultata prema ispitanim grupama

Usporedbom rezultata Probirnog testa jezičnih sposobnosti djece koja pohađaju dječji vrtić i onih koji pohađaju predškolski program, vidljivo je da petogodišnjaci na testu primjerenom za njihovu dob pokazuju statistički značajno bolje rezultate u sve tri komponente testa te u ukupnom uspjehu. Djeca koja pohađaju vrtić bila su uspješnija na zadacima fonologije ($p=0.011$), leksikona ($p=0.003$) i morfosintakse ($p<0.001$), a razlika u ukupnom rezultatu također je bila statistički značajna ($p<0.001$) (tablica 2).

Slični rezultati bili su i kod šestogodišnjaka, gdje je vidljiva statistički značajna razlika na zadacima fonologije ($p=0.001$), leksikona ($p=0.002$) i na ukupnom rezultatu ($p=0.001$). Iznimka je bio zadatak za procjenu morfosintakse gdje nema značajne razlike ($p=0.155$) (tablica 3).

Tablica 2. Usporedba rezultata Probirnog testa jezičnih sposobnosti kod petogodišnjaka u dječjem vrtiću i predškolskom programu

Zadatak	Vrtić (n=18)		Predškolski program (n=26)		T-test	P
	M	SD	M	SD		
Fonologija	13.50	4.01	10.15	4.19	2.647	0.011
Leksikon	12.28	2.92	9.19	3.33	3.168	0.003
Morfosintaksa	8.06	3.01	4.88	2.32	3.938	<0.001
Ukupno	33.83	8.11	23.85	8.23	3.978	<0.001

Napomena: M=aritmetička sredina; SD=standardna devijacija

Tablica 3. Usporedba rezultata Probirnog testa jezičnih sposobnosti kod šestogodišnjaka u dječjem vrtiću i predškolskom programu

Zadatak	Vrtić (n=18)		Predškolski program (n=26)		T-test	P
	M	SD	M	SD		
Fonologija	11.60	6.70	4.46	5.61	3.449	0.001
Leksikon	12.70	2.40	9.08	3.28	3.257	0.002
Morfosintaksa	6.70	2.16	5.41	2.59	1.446	0.155
Ukupno	31.00	10.27	18.97	9.81	3.425	0.001

Napomena: M=aritmetička sredina; SD=standardna devijacija

S obzirom da su testovi prilagođeni za dob te da postoje određene razlike u broju bodova, rezultat testa prikazan je kao postotak te je time sveden na zajedničku mjeru i na taj se način rezultat mogao uspoređivati. Usporedbom konačnog rezultata, ponovno je dobivena statistički značajna razlika u kategoriji djece koja pohađaju dječji vrtić, čija je srednja vrijednost riješenosti testa iznosila 63,57 %, prema 42,26 % riješenosti kod djece koja pohađaju predškolski program ($p<0.001$) (tablica 4).

Usporedbom razine obrazovanja roditelja, dobivena je

statistički značajna razlika u grupama djece koja pohađaju dječji vrtić i predškolski program. Majke čija djeca pohađaju dječji vrtić imaju prosječno višu razinu obrazovanja od onih čija djeca pohađaju predškolski program ($p<0.001$) (tablica 5), a sličan se rezultat uočava i kod obrazovanja očeva, gdje je ono prosječno više kod očeva djece koja pohađaju dječji vrtić ($p=0.003$) (tablica 6).

Tablica 4. Usporedba rezultata Probirnog testa jezičnih sposobnosti između djece u dječjem vrtiću i predškolskom programu

Test	Vrtić (n=28)		Predškolski program (n=65)		T-test	P
	M	SD	M	SD		
Ukupno	63.57	20.91	42.26	19.11	4.793	<0.001

Napomena: M=aritmetička sredina; SD=standardna devijacija

Tablica 5. Povezanost obrazovanja majke s ustanovom koju dijete pohađa

Razina obrazovanja	Vrtić		Predškolski program		χ^2	P
	Broj	%	Broj	%		
Do 7.r. osnovne	0	0	0	0.0	24.616	<0.001
Osnovna škola	1	3.6	5	7.7		
Srednja strukovna š.	15	53.6	58	89.2		
Gimnazija	1	3.6	0	0		
Viša škola	3	10.7	1	1.5		
Fakultet ili akademija	8	28.6	1	1.5		
Magisterij ili doktorat	0	0	0	0		

Tablica 6. Povezanost obrazovanja oca s ustanovom koju dijete pohađa

Razina obrazovanja	Vrtić		Predškolski program		χ^2	P
	Broj	%	Broj	%		
Do 7.r. osnovne	0	0	1	1.5	19.761	0.003
Osnovna škola	3	10.07	4	6.2		
Srednja strukovna š.	17	60.7	59	90.8		
Gimnazija	4	14.3	0	0		
Viša škola	1	3.6	1	3.6		
Fakultet ili akademija	2	7.1	0	0		
Magisterij ili doktorat	1	3.6	0	0		

Uspoređujući zaposlenost majki djece koja idu u vrtić, nalazi se da su u više od 96 % slučajeva zaposlene, dok je oko 3 %, odnosno samo jedna majka, nezaposlena.

Istodobno je oko 33 % majki djece koja pohađaju predškolski program nezaposleno te je ta razlika statistički značajna ($p=0.006$).

Razlike u zaposlenosti očeva između djece u dječjem vrtiću i one u predškolskom programu su manje te ne dosežu razinu statističke značajnosti ($p=0.686$). Očevi djece iz dječjeg vrtića zaposleni su u oko 93 % slučajeva, a u predškolskom programu u oko 87 % slučajeva.

Jedna od glavnih odrednica socioekonomskog statusa jest i razina mjesečnih primanja u obitelji, odnosno primanja po članu kućanstva. Uspoređujući razlike prema skupinama djece u dječjem vrtiću i predškolskom programu, utvrđeno je da postoje statistički značajne razlike u prihodima ($p<0.001$) (tablica 7).

Preciznija procjena prihoda u obitelji dobivena je iz podatka o prihodima po članu kućanstva. Rezultati pokazuju da se u skupini s primanjima manjim od 1 000 kuna po članu kućanstva nalazi 3,6 % djece u dječjem vrtiću i oko 18,5 % djece u predškolskom programu. U skupini s više od 2000 kuna po članu kućanstva ponovno se nalazi gotovo 40 % djece u vrtiću i samo oko 4,5 % djece iz predškolskog programa. Ti su rezultati također statistički značajni ($p<0.001$) (tablica 8).

Tablica 7. Prihodi u obitelji u odnosu na ustanovu koju dijete pohađa

Prihodi u obitelji (kn)	<4000	4000-10,000	>10,000	χ^2	P
	Broj (%)	Broj (%)	Broj (%)		
Vrtić	1 (3.6)	16 (57.1)	11 (39.3)	19.809	<0.001
Predškolski program	12 (18.5)	50 (76.9)	3 (4.6)		

Tablica 8. Prihodi po ukućaninu u odnosu na ustanovu koju dijete pohađa

Prihod po ukućaninu (kn)	<1000	1000-2000	>2000	χ^2	P
	Broj (%)	Broj (%)	Broj (%)		
Vrtić	1 (3.6)	16 (57.1)	11 (39.1)	19.048	<0.001
Predškolski program	10 (18.5)	51 (76.9)	3 (4.6)		

Kao dodatni element socioekonomskog statusa obitelji ispitan je podatak o broju knjiga koju pojedina obitelj posjeduje. Manje od 10 knjiga posjeduje samo jedna obitelj djeteta koje polazi dječji vrtić, dok se u istoj skupini nalazi čak 11 obitelji (17 %) one djece koja su u predškolskom programu. Između 26 i 100 knjiga posjeduje 53 % kućanstava djece u dječjem vrtiću, dok istu količinu posjeduje samo oko 39 % obitelji djece u predškolskom programu. Te razlike također dosežu razinu statističke značajnosti ($p=0.028$) (tablica 9).

Tablica 9. Broj knjiga u obitelji u odnosu na ustanovu koju dijete pohađa

Broj knjiga u obitelji	0-10	11-25	26-100	>100	χ^2	P
	Broj (%)	Broj (%)	Broj (%)	Broj (%)		
Vrtić	1 (3.6)	4 (14.3)	15 (53.6)	8 (28.6)	9.116	0.028
Predškolski program	11 (16.9)	21 (32.3)	25 (38.5)	8 (12.3)		

RASPRAVA

Sva djeca ulaze u sustav osnovnoškolskog obrazovanja pod pretpostavkom da imaju usvojene vještine potrebne za svladavanje gradiva prvoga razreda. Prema toj pretpostavki oblikovan je i nastavni plan i program. No, je li doista tako?

U ovom su istraživanju ispitana djeca iz ruralnog dijela Hrvatske, točnije iz mjesta koja imaju manje od 8500 stanovnika, odnosno manje od 3000 stanovnika. Usporedbom rezultata na Probirom testu jezičnih sposobnosti između djece u dječjem vrtiću i predškolskom programu vidljiva je značajna razlika u korist djece predškolske dobi polaznika dječjeg vrtića. Ti su rezultati u skladu s tvrdnjama da pohađanje vrtića od rane dobi pozitivno utječe na dječji razvoj (Baran, 2013.). Ta se činjenica ne smije zanemarivati budući da o ranim postignućima ovisi i spremnost za školu, kao i kasniji školski uspjeh (Tatković i Špelić, 1998.).

Isto tako, ovo je istraživanje pokazuje da su roditelji djece uključene u vrtić višeg stupnja obrazovanja, da su češće zaposleni te da imaju veće prihode po članu kućanstva. Može se pretpostaviti, ali i zaključiti na osnovi kliničkog iskustva autorica, da će vrlo vjerojatno obrazovaniji roditelji upisati dijete u vrtić jer će on njihovom djetetu pružiti veći poticaj kroz mnogo različitih aktivnosti. Djeca u dječjem vrtiću su, naime, duži niz godina okružena stručnjacima koji svakodnevno potiču njihov razvoj u svim domenama te roditelji cijene i razumiju doprinos odgojitelja i važnost vrtića.

Prema prijašnjim istraživanjima, sve varijable unutar cjelokupnog socioekonomskog statusa utječu na jezični razvoj djeteta, odnosno nađena je povezanost između socioekonomskog statusa roditelja i dječjih postignuća primarno na zadacima rječnika (Hart i Risley, 1995.), fonološke svjesnosti (McDowell i sur., 2007.), pripovijedanja (Fekonja-Pekelj i Marjanović-Umek, 2011.), vještine čitanja (Hoff, 2003.), ali i u ostalim jezičnim sposobnostima i matematičkim vještinama (Lee i Burkam, 2002.). Vrlo je bitno naglasiti i da je niski SES u nekim istraživanjima doveden u vezu s klinički značajnim odstupanjima u jezičnom razvoju (primjerice, Nelson i sur., 2011.) te da djeca iz obitelji niskog SES-a postižu slabiji školski uspjeh (Sirin, 2005.). Iako to nije primarna tema ovoga rada, ne smije se zanemariti ni činjenica da SES ne utječe samo na jezični, već i na cjelokupni razvoj djeteta - i kognitivni i emocionalni.

S druge pak strane, roditelji djece polaznika samo predškolskog programa imaju značajno niži stupanj

obrazovanja, manje prihode te su češće nezaposleni. Iako nezaposleni i spremni odvojiti svoje vrijeme za rad s djetetom, moguće je da roditelji djece polaznika isključivo predškolskog programa (odnosno djece koja prethodno nisu išla u vrtić) ipak ne pružaju dovoljno poticaja za razvoj jezičnih sposobnosti, zbog čega djeca postižu lošije rezultate na testu jezičnih sposobnosti. Tu pretpostavku mogu potvrditi i navedena istraživanja koja pokazuju da roditelji nižeg SES-a ne pružaju dovoljno poticaja te da njihova djeca posljedično kasne za svojim vršnjacima od najranije dobi (primjerice, Hart i Risley, 1995.; Lee i Burkam, 2002.).

Kao dodatni čimbenik uključen u SES određene obitelji, u ovom je istraživanju uzet broj knjiga koje kućanstvo posjeduje. Broj knjiga koje posjeduju obitelji djece uključene u vrtić značajno je veći od broja knjiga koje posjeduju obitelji djece uključene isključivo u predškolski program, iako bi netko možda pomislio drukčije budući da se šestogodišnjaci polako spremaju za školu i počinju prepoznavati slova. Kako je istraživanjem dokazano da prihod kućanstva te obrazovanje i zaposlenje roditelja značajno utječu na to hoće li dijete ići u vrtić ili ne, može se pretpostaviti i da to hoće li netko imati više ili manje knjiga također ovisi o prihodima. To je objašnjenje u skladu s istraživanjem Krashen i sur. (2012.) te mora biti svojevrsno upozorenje jer – bez obzira na status – sva djeca moraju imati iste mogućnosti za razvoj svog potencijala.

Nedostaci i praktične implikacije istraživanja

Ovim je istraživanjem dokazan značajan utjecaj pohađanja vrtića kao poticajne sredine te SES-a roditelja na dječji jezični razvoj, no dobiveni se rezultati ipak moraju uzeti s oprezom i ne bi se trebali generalizirati zbog relativno malog uzorka ispitanika.

U obzir treba uzeti i instrumentarij kojim su djeca ispitana. Probirni test jezičnih sposobnosti primijenjen u ovom istraživanju normiran je na uzorku djece koja polaze dječji vrtić u urbanim područjima te se postavlja pitanje je li on samim time primjereniji i jednostavniji za rješavanje djeci koja su duži niz godina bila uključena u predškolski odgoj i obrazovanje.

U odgoju i obrazovanju predškolske djece problem je i to što ne postoji detaljno razrađen kurikulum, koji bi odredio sadržaj i način rada predškole. Odgojitelji odgovorni za provođenje programa predškole nerijetko sami određuju njegov sadržaj i zato se nailazi na velike razlike u vještinama – i jezičnim i drugim – među djecom predškolskih programa, pogotovo ako odgojitelji nemaju potporu stručnih suradnika u izradi plana i programa.

Posljedica toga je da djeca koja kreću u osnovnu školu nisu homogena cjelina. Djeca diljem Hrvatske razlikuju se prema mogućnostima koje su im pružene za pripremu za polazak u školu, a u ruralnim sredinama ta je razlika možda i veća. Djeca iz obitelji nižeg SES-a, u svakom će slučaju trebati više truda i rada kako bi nadoknadila razlike i počela pratiti svoje vršnjake iz obitelji višeg SES-a. U nekim se gradovima, primjerice u Zagrebu, prilikom upisa u dječji vrtić u obzir uzima SES roditelja, odnosno prihod po članu kućanstva, pa je tako za obitelji koje imaju do 2500 kuna prihoda po članu kućanstva cijena dječjeg vrtića svega 150 kuna. Taj bi primjer trebali slijediti i drugi gradovi i općine te time omogućiti upis djeci nižeg SES-a u vrtiće, kao nekakav

oblik stipendije od najranije dobi. Ipak, kako smo još daleko od ovakvog načina razmišljanja i ulaganja u budućnost, postoje i drugi načini na koje se roditeljima djece nižeg SES-a može pomoći. Organizacija radionica za roditelje jedan je od njih. Putem njih bi se roditelje moglo uputiti na koji način poticati svoju djecu te koji su jezični i govorni miljkazi koje dijete u određenoj dobi mora zadovoljavati, posebno u razdoblju pred polazak u školu. Drugi način jest izrada brošura kojima bi se roditeljima objasnila važnost čitanja, razvijanja fine motorike (kao uvod u pisanje jer djeca ne moraju znati pisati prije formalne poduke) i igre s djecom.

Broj knjiga u obitelji ne znači nužno i redovitu interakciju s njima, no daje uvid u dostupnost tog oblika poticaja važnog za jezični razvoj i stvaranje čitateljskih navika. Lokalne bi zajednice mogle, u dogovoru s okolnim gradovima i njihovim lokalnim knjižnicama, organizirati druženja s djecom i radionice aktivnog čitanja kako bi se svoj djeci što više približila pisana riječ. Budući da roditelji iz ruralnih sredina često nemaju financijsku mogućnost odlaska u udaljene knjižnice, one bi se trebale približiti njima, primjerice putem sve popularnijih bibliobusova.

ZAKLJUČAK

Istraživanje opisano u ovom radu temeljeno je na pretpostavci da pohađanje vrtića od najranije dobi i roditeljski SES iznimno utječu na uspjeh djece u rješavanju zadataka vezanih uz jezična znanja. Testiranjem djece Probirnim testom jezičnih sposobnosti i analizom roditeljskih odgovora na anketna pitanja vezana uz obiteljski SES, dobiveni su rezultati: djeca predškolske dobi polaznici dječjeg vrtića postižu značajno bolje rezultate na sve tri jezične sastavnice unutar probirnog testa od djece uključene samo u obavezni predškolski program; roditelji djece polaznika dječjeg vrtića imaju značajno viši socioekonomski status od roditelja djece uključene samo u obavezni predškolski program; broj knjiga u obitelji značajno se razlikuje, ovisno o tome pohađa li dijete dječji vrtić ili obavezni predškolski program, na način da obitelji djece koja pohađaju vrtić posjeduju više knjiga.

Prema tome, rezultati ovog istraživanja potvrđuju sve tri postavljene hipoteze te upućuju na važnost i ulogu kvalitetnog vrtićkog i predškolskog programa za jezični razvoj djeteta. Isto tako, ukazuju na važnost međusobne suradnje stručnjaka, izrade detaljnog plana i programa predškole te pravodobnog uključivanja roditelja u razvoj rane pismenosti njihove djece, kako bi se svoj djeci pružile jednake početne mogućnosti na koje bi mogla nadograđivati znanja i vještine tijekom svojeg daljeg školovanja.

LITERATURA

- 1) Alexander, K. L., Entwisle, D. R., Dauber, S. L. (1993). First-grade classroom behavior: Its short-and long-term consequences for school performance. *Child Development*, 64 (3), 801-814.
- 2) Babić, Z. (2013). Istraživanje "Siromaštvo i materijalna dobrobit predškolske djece u RH", informacije za medije. [http://www.unicef.hr/upload/file/395/197863/FILE NAME/Siromastvo_djece_info_za_medije_rev.pdf](http://www.unicef.hr/upload/file/395/197863/FILE_NAME/Siromastvo_djece_info_za_medije_rev.pdf)

(09.11.2015.)

- 3) Baran, J. (2013). Predškolski odgoj i obrazovanje kao socijalna investicija. *Revija za socijalnu politiku*, 20 (1) 43-63.
- 4) Bornstein, M. H., Tamis-LeMonda, C. S., Hahn, C. S., Haynes, O. M. (2008). Maternal responsiveness to young children at three ages: longitudinal analysis of a multidimensional, modular, and specific parenting construct. *Developmental psychology*, 44 (3), 867-874.
- 5) Brody, G. H., Stoneman, Z., Flor, D. (1995). Linking family process and academic competence among rural African American youths. *Journal of Marriage & the Family*, 57, 567-579.
- 6) Brown, M. T., Fukunaga, C., Umemoto, D., Wicker, L. (1996). Annual Review, 1990-1996: Social class, work, and retirement behaviour. *Journal of Vocational Behavior*, 49, 159-189.
- 7) Duncan, G. J., Brooks-Gunn, J., Klebanov, P. K. (1994). Economic deprivation and early childhood development. *Child Development*, 65 (2), 296-318.
- 8) Eccles, J. S. (1993). School and family effects on the ontogeny of children's interests, self-perceptions and activity choice. U: Jacobs, J., ur. Nebraska symposium on motivation, 1992: developmental perspectives on motivation. Lincoln, NB: University of Nebraska Press, 145-208.
- 9) Fekonja-Peklaj, U., Marjanovič-Umek, Lj. (2011). Family literacy environment and parental education relation to different measures of child's language. *Suvremena psihologija* 14 (1), 57-73.
- 10) Hammer, C. S., Tomblin, J. B., Zhang, X., Weiss, A. L. (2001). Relationship between parenting behaviours and specific language impairment in children. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 36(2), 185-205.
- 11) Hart, B., Risley, T. R. (1995). Meaningful differences in the everyday experience of young American children. Baltimore: Paul H Brookes Publishing.
- 12) Hauser, R. M. (1994). Measuring Socioeconomic Status in Studies of Child Development. *Child Development*, 65 (6), 1541-1545.
- 13) Hermida, M. J., Segretin, L. M., Prats, L. M., Fracchia, C. S., Colombo, J. A., Lipina, S. J. (2015). Cognitive neuroscience, developmental psychology, and education: Interdisciplinary development of an intervention for low socioeconomic status kindergarten children. *Trends in Neuroscience and Education*, 4, 15-25.
- 14) Hoff, E., Laursen, B., Tardif, T. (2002). Socioeconomic Status and Parenting. U: Bornstein, M. H., ur. Handbook of parenting: Vol. 2. Biology and ecology of parenting, New Jersey: Erlbaum, 231-252.
- 15) Hoff, E. (2003). The specificity of environmental influence: Socioeconomic status affects early vocabulary development via maternal speech. *Child Development*, 74, 1368-1378.
- 16) Hoff, E., Tian, C. (2005). Socioeconomic status and cultural influences on language. *Journal of Communication Disorders*, 38 (4), 271-278.
- 17) Huttenlocher, J., Waterfall, H., Vasilyeva, M., Vevea, J., Hedges, L. V. (2010). Sources of variability in children's language growth. *Cognitive Psychology*, 61 (4), 343-365.
- 18) Kaiser, A. P., Hancock, T. B. (2003). Teaching parents new skills to support their young children's development. *Infants & Young Children*, 16 (1), 9-21.
- 19) Korenman, S., Miller, J. E., Sjaastad, J. E. (1995). Long term poverty and child development: Evidence from the NLSY. *Children in Youth Services*, 27, 127-175.
- 20) Krashen, S., Lee, S., McQuillan, J. (2012). Is the Library Important? Multivariate Studies at the National and International Level. *Journal of Language and Literacy Education*, 8 (1), 26-38.
- 21) Kuvač Kraljević, J., Hržica, G., Padovan, N., Kologranić Belić, L., Olujić, M., Matić, A., Srebačić, I., Peretić, M. (2015). Probirni test jezičnih sposobnosti (e-POTJEH).
- 22) Lee, V. E., Burkam, D. T. (2002). Inequality at the starting gate: Social background differences in achievement as children begin school. Washington, DC: Economic Policy Institute.
- 23) Leffel, K., Suskind, D. (2013). Parent-directed approaches to enrich the early language environments of children living in poverty. *Seminars in speech and language*, 34 (4), 267-278. Thieme Medical Publishers.
- 24) McCall, R. B. (1981). Nature-nurture and the two realms of development: A proposed integration with respect to mental development. *Child Development*, 1-12.
- 25) McDowell, K. D., Lonigan, C. J., Goldstein, H. (2007). Relations among socioeconomic status, age and predictors of phonological awareness. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 50, 1079-1092.
- 26) Meadow-Orlans, K. P. (1997). Effects of mother and infant hearing status on interactions at twelve and eighteen months. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2 (1), 26-36.
- 27) Narodne novine (2014). Pravilnik o sadržaju i trajanju programa predškole. Zagreb: Narodne novine, d. d. (107/2014).
http://digured.srce.hr/arhiva/263/123747/narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_09_107_2081.html (15.11.2015.).
- 28) Nelson, K. E., Welsh, J. A., Vance Trup, E. M., Greenberg, M. T. (2011). Language delays of impoverished preschool children in relation to early academic and emotion recognition skills. *First Language*, 31, 164-194.
- 29) Pagani, L. S., Boulerice, B., Tremblay, R. E. (1997). The influence of poverty on children's classroom placement and behaviour during elementary school: A change model approach. U: G. J. Duncan, J. Brooks – Gunn, ur. Consequences of growing up poor. New York, NY: Russell Sage Foundation, 311-339.
- 30) Pianta, R., Egeland, B., Sroufe, L. (1993). 10 Maternal stress and children's development: prediction of school outcomes and identification of protective factors. *Risk and Protective Factors in the Development of Psychopathology*, 215-235.
- 31) Reilly, S., Wake, M., Ukoumunne, O. C., Bavin, E., Prior, M., Cini, E., ..., Bretherton, L. (2010). Predicting language outcomes at 4 years of age: findings from Early Language in Victoria Study. *Pediatrics*, 126 (6), 1530-1537.
- 32) Rowe, M. L. (2008). Child-directed speech: relation to socioeconomic status, knowledge of child development and child vocabulary skill. *Journal of Child Language*, 35 (01), 185-205.
- 33) Sirin, S. R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A meta-analytic review of research. *Review of Educational Research*, 75 (3), 417-453.
- 34) Šimić Šašić, S., Klarin, M., Proroković, A. (2011). Socio-

ekonomske prilike obitelji i kvaliteta obiteljske interakcije kao prediktori školskog uspjeha srednjoškolaca u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji. Ljetopis socijalnog rada, 18 (1), 31-62.

35) Tatković, N., Špelić, A. (1998). Istraživanje važnosti odgojno-obrazovno rada u predškolskim ustanovama za kvalitetno uključivanje djeteta u redovno obrazovanje. U: Rosić, V., ur. Međunarodni znanstveni kolokvij: Kvaliteta u odgoju i obrazovanju, Rijeka, 19. – 20. veljače 1998., 294-306.

36) Vukmirović, Ž., Hadžiselimović, Dž. (1993). Analiza čestica u testu zrelosti za školu. Godišnjak zavoda za psihologiju.